

Glimtar från Bitterna-bygden

av Carl Ryberg

Om förhållandena i Bitterna-bygden under mitten av 1800-talet berättade Skarborgs Läns Tidning den kände hembygdsvännen Nils Johansson, Kroken, en hel del av intresse. I dag har han åtskilligt att berätta om kyrkan, det kyrkliga livet och Bitterna från förra seklet, som bör kunna intressera den generation, som nu lever.

Han börjar med att nämna, att sedan Österbitterna kyrka 1781 brunnit ned, delades socknen i kyrkligt hänseende på följande sätt. Till Västerbitterna kyrka fördes gårdarna Kroken, Storegården, Skattegården, Per-Jonsgården, Måns-Olofsgården, Ravelsgården, Stommen, Kyrketorp, Tolagården, Myreberg, Ramnö och Bjurdam, medan stolrum och gravplatser i Vedums kyrka bereddes åborna från Tubbetorp, Åkatorp, Åsa, Damåsen, Haråsen, Ölstop, Ringstad, Nolgården samt en hemmansdel av Per-Jonsgården.

I februari 1787 ingick Bitterna sockenmän till Kungliga majestät med begäran om att få reparera och iståndsätta sin avbrända kyrka. Ansökan kunde dock ej bifallas, utan förslag lades om att Österbitterna skulle förena sig antingen med Västerbitterna eller Vedum, det sockenmännen helst önskade.

Handlingarna gick därpå till domkapitlet i Skara, som förordnade kyrkoherden i Grolanda, Anders Lindmark, att hålla en stämma med Österbitterna sockenbor i Västerbitterna kyrka, varvid de skulle få framlägga sina önskningsar. En sådan stämma hölls också den 20 maj 1787, men något beslut kunde ej fattas. Några dagar efter samma stämma ingick emellertid Österbitterna sockenmän till Lindmark med en skrivelse, i vilken de förklarade sig villiga att fortsätta med den förutvarande uppdelningen mellan Västerbitterna och Vedum. Skrivelsen gick till domkapitlet som fastställd densamma. Vid en prostvisitation 1817 blev frågan definitivt avgjord och beslut fattades att Österbitterna skulle förenas med Västerbitterna om gemensam kyrka. Västerbitterna kyrka hade år 1807 ombyggt och utvidgats, så att den kunde rymma en större menighet.

Bitterna kyrka har i öster en tresidig avslutning vilken utgör koret. I detta står en romansk dopfont av sandsten, sirad med bladrankor. Denna dopfont har sin särskilda lilla historia. Foten stod länge som underlag för predikstolen i Bitterna kyrka. Överdelen hade vid kyrkans reparation 1807 av en kyrkvärd i Sandåker tagits hem till förvaring. Där kom den emellertid att stanna och vid kyrkvärdens död övergick dopfonten till en i Bonnegården boende klockare, som sålde den till en person i Fölene för en tunna potatis. Fölenebon använde den som blomsterurna i sin trädgård. Ett par intresserade Bitternabor återköpte sedermera dopfonten och återbördade den till kyrkan. Fonten har senare försetts med en lämplig mässingsskål, som graverats med följande text: "I så många som döpte ären till Kristus haven iklädt Eder Kristus" (Gal. 3:27).

Kyrkan har öppna bänkar vilka anskaffades 1910. De gamla bänkarna var tillverkade år 1857, numrerade och försedda med dörrar. Några stycken finns ännu kvar i ett av tornrummen. Det beräknas att kyrkan skall ha sittplatser för omkring 450 personer.

På läktaren bereddes år 1884 plats för en mindre orgel, och år 1900 inköptes ett orgelverk för 2 000 kronor. Nytt trägolv inlades i kyrkan år 1910, varvid de i gången liggande gravhällarna blev täckta. Sakristia blev år 1840 uppförd på norra sidan av koret. I sakristian hänger en gammal skulpterad nummertavla, som tidigare tillhört Österbitterna gamla kyrka. Som dropplista vid fönstret utanför är insatt en s.k. liljesten.

Bland kyrkans tillhörigheter kan nämnas en kalk med paten som väger 38 lod, en sockenbudskalk med paten om 9 lod, en vinkanna och en oblatask, dessa senare av nysilver. I en häradsbeskrivning omtalas att kalkarna till Bitterna kyrka inköptes 1762, men eftersom dåvarande kyrkoherden glömde betala desamma, väcktes rättgång år 1769. Den större av kalkarna stals 1824 från gården Sköttning, där den förvarades. Kyrkan fick under 1800-talet ta emot ett flertal mycket värdefulla gåvor.

I tornet hänger två ringklockor, av vilka den större härstammar från medeltiden. Kring den övre kanten läses i munkstil följande inskription, som i översättning lyder: "Jag begråter hädangångna, jag sammankallar folket, jag ärar högtidsdagen. Denna klocka är gjuten år 1421." Klockan är på sidorna prydd med cirklar, var och en omslutande en ros. Lilla klockan har förut hängt i Österbitterna raserade kyrka och inköptes därifrån år 1789. Samma år såldes Västerbitterna förutvarande lillklocka till Tarsleds församling, som efter cirka 100 år, då Tarsled och Herrljunga sammanbyggde sina kyrkor, sålde den då överflödiga klockan till Hols församling för 350 Rdr.

Inskriptionen på klockan lyder: "Gienom capitaniën wälborne herr Wallvitz besturande är jag vorden guten till 30 lispundz vickt av Nils Billsten i Skara d: 11 maii A:o 1748 och kostar 375 dal=smt". På andra sidan läses: "Ifrå solenens uppgång altin til nedergången ware Herrans namn lofwat. Psalm. 113, v. 3."

Intill yttre kyrkoväggen, på ömse sidor om tornet, står väl arbetade gravstenar av kalksten. Den första upptar bilden av en präst och hans fru, klädda i kragar och långa kappor, samt två söner och en dotter. Kring stenens ytterkant läses efter något ändrad stavning: "Jag ligger och sover och vaknar upp, ty Herren uppehåller mig." Över bilderna syns en sköld med en kalk samt initialerna M.A:s och B.A:o och på sidorna därom en latinsk inskription, delvis bortnött. Under bilderna läses: "Under thene liksten ligger begravnen then hederlige, vällerde och numera salige hos Gud her Måns Andre, fordom kyrkioherde i Bitterna, hvilken i Herranom afsomade then 21 april 1633." Över sönerns bilder läses initialerna A.M.S. och P.M.S. samt under dotterns B.M.D.

Den andra stenen är prydd med kolonner, som uppbär ett valv. På baserna står årtalet 1690. I mitten syns ett krucifix, omgivet av en krans, inom vilken det står två bibelspråk. Längre ned står: "Under thenne steen är begravnen fordom kyrkioherden i Bierna her Jonas Lekander, hvilken i Herranom avsomnade A:o 1697 den 5 juni och hans k. hustru Signa Månsd." Under samma sten vilar också sex av parets avlidna barn och även deras initialer finns där. Dessa stenar flyttades ut och restes upp vid väggen på 1890-talet, efter att förut ha legat som golv i kyrkans kor.

På Bitterna kyrkogård avtäcktes 1904 en genom insamling bland stiftets prästerskap åstadkommen gravvård över den kände prästmannen Mårten Johan Landahl, död den 24 juli 1858, aftenen innan han skulle provpredika för kyrkoherdebefattningen i Bitterna. Enligt sin vana gick han på lördagseftermiddagen till kyrkan för att pröva sin röst, mässade något samt sjöng en psalmvers (Ps. 183:4). Återkommen från kyrkan drabbades han av ett slaganfall och avled på kvällen. På söndagen samlades ett större antal människor i kyrkan för att höra den namnkunnige talaren. Stor blev deras bestörtning, då de fick veta att han var död. Huvudsumman av vad han skulle ha sagt i sin predikan fick de dock höra, då vice pastorn på stället föredrog den dödes koncept med nödvändiga tillägg och ändringar.

I 1583 års inventarium över stiftets kyrkor finns båda Bitterna kyrkor upptagna. I Bitterna kyrka, varmed här avses Västerbitterna kyrka, fanns en silverkalk, vilken med paten vägde 23,5 lod, en gammal mässshake, en försliten mässskjorta, en försliten korkåpa, en prästrock samt en primklocka. Härmed menas förmodligen en liten ringklocka, som hade sin plats i koret och i vilken man under den katolska tiden ringde före nattvardsgången. I samma urkund anmärktes på att kyrkans tak var så bristfälligt, att folk under oväder inte kunde uppehålla sig i kyrkan.

Om såväl den nuvarande kyrkan som den raserade Österbitterna kyrka är en del sägner i omlopp. Sålunda berättas det att sockenmännen när den nuvarande kyrkan skulle ombyggas, beslutade ta Vedums kyrka till förebild ifråga om storlek. Några personer fick i uppdrag att med ett rep mäta denna utvändigt samt på repet sätta knutar för att därmed ange måtten på långsidor och gavlar. Bland dem som tog måttet var en hemmansägare från Österbitterna, som på hemvägen också bar måttbandsrepet. Hur det var blev han på hemvägen efter sina kamrater, och nu passade han på att flytta fram knutarna i enlighet med sina önskningsar. Så kom det sig att Bitterna kyrka blev fem alnar längre och tre alnar bredare än Vedums kyrka. Mannen misstänktes visserligen för att ha fuskat med måtten, men han nekade envist. Först på dödsbädden bekände han för sin själasörjare, vad han låtit komma sig till last. Inom parentes bör nämnas att en 9 årig dotterdotter till mannen var närvarande i rummet, då bekännelsen gjordes. Först då hon blev vuxen relaterade hon händelsen för en granne, som sedan återgivit den.

Österbitterna kyrka som brann ned 1781 var belägen i nedre Österbitterna by eller den s.k. *Nerebyn*. På den gamla kyrkoplatsen i nuvarande Tolagårdens trädgård restes den 26 september 1918 en minnessten med följande inskription: "Här stod Ö. Bitterna kyrka, nedbränd 1781."

Enligt sägnen skulle man ursprungligen haft för avsikt att förlägga kyrkan vid Byslätt på Storegården, nordost om Bitterna skolor. Där finns också några stenar som sägs vara lämningar efter det påbörjade kyrkbygget. Men det mesta av det under dagen framforslade byggnadsmaterialet flyttades under natten till den plats, där kyrkan sedermera blev byggd. Platsen var nämligen belägen alltför nära Torsberget, där trollen hade sin hemvist. Och det var ju helt naturligt att dessa ej kunde tåla att en kyrka uppfördes på så nära håll.

Om Österbitterna kyrkas brand berättas följande. Palmsöndagen 1781 hölls gudstjänst i Västerbitterna kyrka, och kyrkoherde J. Holmén höll just på med sin predikan, då han helt plötsligt genom fönstret blev medveten om att elden var lös någonstans i Österbitterna by. Han avbröt sin predikan och meddelade i hast vad han såg, samtidigt som han uppmanade menigheten att skynda till ort och ställe för att rädda, vad som räddas kunde.

Rätt stark östanvind rådde vid tillfället, och när folket kom till brandstället hade elden fått sådan fart, att man ingenting förmådde mot de rasande lågorna. De gamla halmtaken brann som fnöske och inom kort hade elden förstört så gott som alla husen till hemmanen Stommen, Kyrketorp och Tolagården samt kyrkan.

Elden hade börjat i en ladugård på gården Kyrketorp, som innehades på arrende av en lantbrukare. Arrendatorns hustru och hennes mor, som bodde hos mågen och dottern, var hemma från kyrkan. De hade en ko som var nykalvad och efter den tidens sed och vidskepliga föreställningssätt skulle kon, då hon första gången efter kalvningen fördes ut för att vattnas, gå över eld. De tände därför eld i ett stycke fnöske och lade de innanför tröskeln, när de ledde ut kon till vattnet. Efter att förrättat sina sysslor i ladugården gick de in och glömde totalt bort det utlagda farliga fnösket. Efter en stund påminde de sig detta och frågade varandra: "Tog du bort fnöskestycket?" Då svaret från båda håll blev nekande skyndade de ut och fick se att glöden antänt bredvidliggande halm och att elden därifrån spritt sig till halmtaket. Elden kastade sig snart över till närliggande gårdar och även till kyrkan.

Österbitterna kyrka var uppförd i sten, saknade torn men hade två ringklockor hängande i stapel. Den stora ringklockan är den nuvarande lillklockan i Västerbitterna kyrka. I Österbitterna kyrka fanns en familjegrav för adliga släkten Stårck från Ölstorp.

Efter kyrkans brand och sedan de båda socknarna i kyrkligt hänseende förenats, fick den gamla kyrkogården ligga oanvänd och blev av socknen överlåtten till Anders Ågren på säteriet Åsa, vilken i sin tur år 1819 sålde den till Sven Andersson och Johannes Andersson för 33 1/3 riksdaler riksgäld. Vid byskiftet 1861 inlämnade pastor A. Ryman en skrivelse, i vilken han yrkade att vid det förestående skiftet den jord som förr användes till kyrkogård såsom den gemensamma kyrkans rättmätiga egendom från byns ägor skulle avsöndras och i närheten av Prästgårdens ägor förläggas. Detta blev också verkställt. Den gamla kyrkogården fick ingå i skiftet och delades mellan närligganden hemman.

Den gamla kyrkogårdens gränser är nu ganska svåra att bestämma. Norra delen korsas av en mindre körväg, som delvis går över den gamla kyrkogrunden. Delvis är denna i sitt ursprungliga skick. För åtskilliga år sedan tog markägaren bort grunden, men dåvarande kyrkoherde förmådde honom att återställa den så gott sig göra lät. År 1927 anmäldes för riksantikvarien, att den gamla kyrkogårdsmuren nedrasat till omkring 10 meters längd på grund av att en hemmansägare i Tolagården tagit grus utanför den. Intendenten Sanfrid Welin, Skara, anmodades att besöka platsen för besiktning. I den skärning i grusgropen, som förmodats ingå i kyrkogården, fanns dock inga spår av gravgrävning. Förbud blev emellertid av landsfiskalen utfärdat för vidare grustagning på platsen.

I anslutning till uppgiften om att det finns en familjegrav för den adliga ätten Stårck på Österbitterna kyrkogård kan nämnas, att släkten ifråga härstammar från ryttmästaren Jon Pedersson, adlad med namnet Stårck och den förste med säkerhet kände innehavaren av Ölstorps gård. Då han den 1 april 1612 av konung Gustaf Adolf erhöll fullmakt att vara ryttmästare för en fana västgötaryttare, anslogs till honom åtskilliga gårdar, av vilka de som han själv bebodde, Ölstorp och Kartegården, skulle vara skattefria så länge han förblev i tjänsten. Då danskarna år 1611 framträngde ända till Skara och antände staden, räddades den genom ryttmästare Stårcks tapperhet och rådhighet.

Efter danska krigets slut vistades Jon Pedersson/Persson hemma och tjänstgjorde som häradshövding i Laske härad. Hans domböcker från och med 1614 finns ännu i behåll.

I belägringen av Riga 1621 deltog Stårck som befälhavare för en fana västgötaryttare. En varaktig belöning för sin tapperhet erhöll han den 22 oktober samma år i Kurlands huvudstad Mitau, där konungen enligt beslut på ett möte i Norrköping åt honom och hans efterkommande gav gårdarna Ölstorp med de tre underlydande Kroken, Ringstad och Haråsen, samt Åsa, samtliga i Österbitterna, Tortorp i Larv samt Rangeltorp i Önum. Sköldebrevet som han samtidigt fick löfte på, erhöll han dock aldrig. Han dog nämligen 1622 eller 1623 och hans barn adlades först 1632.

Fru Kjerstin överlevde sin man till omkring 1640 och bodde på Ölstorp. På den tiden fanns det till och med huspredikant på gården, ty "Her Oluf Torstanij på Ölstorp" nämns 1635 i Laske härads dombok.

Efter sonen, kornetten Pehr Stårcks stupad i slaget vid Sonnenburg 1637, skrev sig brodern, överstelöjtnanten Isaac Stårck till Ölstop. Detta gods förstorade han 1639 genom att inköpa ytterligare några närliggande gårdar. Han synes dock ha haft sitt egentliga hemvist på Intorp i Kinds härad. Han var gift först med Märta Drake och sedan med Kjerstin Store och avled 1667.

Godset och gårdarna gick nu i arv till sonen, kaptenen Pehr Stårck, gift med Christine Hård. Denne hade sitt egentliga hem på Ölstop, även om han tidvis bodde på sina andra gårdar. Han dog 1683 och fick sin viloplats i familjegraven i Österbitterna kyrka.

Liksom andra donationsgårdar hemföll Ölstop under reduktionen, men på särskild begäran lät Karl XI Stårcks arvingar behålla godset på livstid.